

Dr hab. Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz
Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Śląski w Katowicach

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Weroniki Klon
z tytułem

*Poziom prężności psychicznej i elastyczności psychologicznej, a wysokość poczucia
satysfakcji z pracy nauczycielek i nauczycieli szkół podstawowych,*
przygotowanej pod kierunkiem prof. UAM, dr hab. Katarzyny Waszyńskiej
oraz promotorki pomocniczej dr Anny Gorzołki

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska dotyczy aktualnego zagadnienia związanego z odczuwaniem satysfakcji zawodowej przez nauczycielki i nauczycieli szkół podstawowych. Jak wskazuje literatura przedmiotu, kwestia ta jest niezwykle istotna zarówno z perspektywy indywidualnej, jak i systemowej, ponieważ pozytywne doświadczenia zawodowe nauczycieli przekładają się na jakość edukacji, dobrostan uczniów oraz efektywność funkcjonowania instytucji edukacyjnych (Day, 2017; Skaalvik & Skaalvik, 2011; Johnson et al., 2012). Dodatkowo satysfakcja zawodowa jest kluczowa w kontekście zapobiegania wypaleniu zawodowemu, które może prowadzić do negatywnych konsekwencji zdrowotnych, takich jak depresja, lęk czy chroniczne zmęczenie (Maslach & Leiter, 2016). Z tego względu analiza czynników determinujących poczucie satysfakcji z pracy wśród nauczycieli wydaje się kluczowym punktem wyjścia dla tworzenia skutecznych rekomendacji dla praktyki. Należy zatem docenić wartość i użyteczność badań podjętych przez Autorkę dysertacji, gdyż jak podkreśla ona sama: „skoro nie sposób zlikwidować barier, trudności i stresów w środowisku edukacyjnym, warto być może zastanowić się nad rozwojem strategii i metod radzenia sobie z nimi przez osoby pracujące w tym obszarze”.

Recenzowana dysertacja składa się z siedmiu rozdziałów, wstępu, zakończenia i bibliografii. Bibliografia jest adekwatna i wyczerpująca; obejmuje 366 tekstów źródłowych, w tym pozycje zwarte i artykuły naukowe, zarówno polsko-, jak i obcojęzyczne. Szkoda, że w pracy nie zamieszczono aneksu zawierającego wzory narzędzi badawczych. Rozprawa ma tradycyjną, trójdzelną strukturę obejmującą część teoretyczną, metodologiczną oraz empiryczną. Podczas gdy podział treści jest klarowny i zasadny, uwagę zwraca pewne zaburzenie ich proporcji – rozbudowanej części teoretycznej (126 stron) towarzyszy bardziej syntetyczna część metodologiczna i empiryczna (odpowiednio 48 stron i 82 strony). Poniżej odniosę się kolejno do poszczególnych części dysertacji dokonując ich merytorycznej oceny.

Rozprawę otwiera wstęp, w którym omówiono rolę edukacji w rozwoju jednostki i społeczeństwa, osadzając problematykę dysertacji w obszarze pedeutologii. Następnie dokonano uzasadnienia wyboru tematu, wykazując, że radzenie sobie ze stresorami, których obecność jest nieunikniona w zawodzie nauczyciela, wymaga posiadania odpowiednich kompetencji, a zatem rozpoznanie czynników/zasobów przyczyniających się do rozwoju tych kompetencji jest kluczowe z punktu widzenia profilaktyki problemów zdrowotnych i zapobiegania wypaleniu zawodowemu. Dodatkowo we wstępie szczegółowo opisano strukturę pracy oraz zawartość poszczególnych rozdziałów.

Podstawę teoretyczną prezentowanego w recenzowanej rozprawie doktorskiej projektu badawczego stanowi jej pierwsza część podzielona na cztery rozdziały. W pierwszych trzech zawarto opis podstawowych konstruktów uwzględnionych w badaniach własnych, tj. rezyliencja, elastyczność psychologiczna i satysfakcja z pracy. W odniesieniu do każdego z nich wyczerpująco opisano rys historyczny/ewolucję jego powstawania oraz aktualne zaplecze teoretyczne. Wyjaśniono też sposób operacjonalizacji poszczególnych konstruktów w zastosowanych narzędziach badawczych (choć można by rozważyć, czy nie lepiej byłoby to zrobić w rozdziale metodologicznym). Ostatni – czwarty – rozdział części teoretycznej został poświęcony psychospołecznym kontekstom pracy nauczyciela. Przedstawiono w nim rys historyczny rozwoju oświaty w Polsce i Europie, a także typologię obciążeń w zawodzie nauczyciela oraz czynników indywidualnych warunkujących funkcjonowanie/radzenie sobie nauczycieli. Na szczególne uznanie zasługuje uwzględnienie w tym kontekście analizy wpływu współczesnych czynników społeczno – politycznych (tj. strajk nauczycieli, konsekwencje pandemii COVID-19, wojna na Ukrainie) na warunki i możliwości realizacji roli zawodowej nauczyciela, co ewidentnie wskazuje na konieczność ciągłej ich adaptacji do aktualnej sytuacji, na którą nie zawsze można się wcześniej przygotować. Rozdział zamyka opis dotychczas prowadzonych badań na temat rezyliencji, elastyczności psychologicznej i satysfakcji z pracy

wśród nauczycieli. Ze względu na obszerność tej części rozprawy, można byłoby rozważyć przedstawienie aktualnego stanu badań w przedmiotowej kwestii w dyskusji wyników badań własnych. Mogłoby to dodatkowo pomóc w uchwyceniu podobieństw i różnic między uzyskanymi wynikami badań oraz rezultatami eksploracji prowadzonych przez innych autorów. Generalnie jednak należy stwierdzić, że treści zaprezentowane w części teoretycznej są wyczerpujące i stanowią kompleksową metaanalizę zagadnień będących podstawą zrealizowanego projektu badawczego. Analizowana problematyka została omówiona w interesujący sposób, a jej wartość merytoryczna została potwierdzona licznymi odniesieniami do literatury przedmiotu.

Metodologiczną część dysertacji stanowi rozdział piąty, w którym opisano przebieg procedury badawczej. W badaniu własnym poprawnie skonstruowano model badawczy, w którym uwzględniono zmienne niezależne (wiek, płeć, staż pracy, roczna liczba szkoleń, wychowawstwo, liczba nauczanych klas i przedmiotów, stopień awansu zawodowego), zależne (satysfakcja z pracy) oraz pośredniczące (prężność psychiczna, elastyczność psychologiczna/unikanie doświadczenia), a także dokonano operacjonalizacji zmiennych. W odniesieniu do przyjętego modelu badawczego sformułowano 8 pytań badawczych i odpowiadające im hipotezy. Zasadniczo są one poprawne merytorycznie, jednak sposób ich prezentacji (28 stron) sprawia, że są trudne do kompleksowego przeanalizowania, dlatego w mojej ocenie lepsze byłoby ich ujęcie w bardziej syntetycznej formie.

W rozdziale metodologicznym brakuje klarownego określenia zastosowanych metod i technik badawczych. Wykorzystane narzędzia badawcze zostały zaprezentowane dość skrótowo, a w ich charakterystyce nie uwzględniono norm wskazujących na to jak interpretować uzyskany wynik, co utrudnia analizę danych przedstawionych w części empirycznej. Pewien niedosyt budzi też opis kryteriów doboru próby badawczej i duże zawężenie terenu badań. Z zawartego w pracy uzasadnienia wynika, że właściwie jedynym kryterium doboru próby było wykonywanie przez badanych zawodu nauczyciela na terenie gminy Swarzędz. Tymczasem, mimo wskazywanej przez Autorkę różnorodności demograficznej na terenie wybranej gminy, nie można wykluczyć, że odmienne czynniki środowiskowe oddziałują na nauczycieli pracujących w innych rejonach kraju, zatem poszerzenie terenu badań i zwiększenie liczebności próby badawczej (która liczyła 87 osób) pomogłoby w większym zobiektywizowaniu uzyskanych danych. W mojej ocenie zasadne byłoby wykorzystanie doboru warstwowego lub kwotowego (także ze względu na nadreprezentację kobiet w próbie). Nie byłoby to problematyczne organizacyjnie, ponieważ badania prowadzone były online. Podsumowując zatem analizę części metodologicznej, mogę

stwierdzić, że koncepcja badań własnych jest poprawna, jednak jej uszczegółowienie i doprecyzowanie/modyfikacja w wymienionych obszarach mogłyby się przyczynić do zapewnienia większej rzetelności prowadzonym eksploracjom.

Na empiryczną część pracy składają się rozdział szósty i siódmy. W rozdziale szóstym scharakteryzowano badaną populację, opisując dane socjodemograficzne oraz cechy związane z realizacją przez respondentów pracy nauczycielskiej, stanowiące zmienne niezależne w badaniach własnych. Nie do końca jasna jest dla mnie w tym kontekście liczebność próby – Autorka podaje na przykład, że cała próba badawcza liczyła 87 osób i było w niej 7 mężczyzn i 77 kobiet ($77+7=84$) oraz 54 osoby będące wychowawcami i 31 osób bez wychowawstwa ($54+31=86$). Takie nieścisłości pojawiają się też w przypadku innych zmiennych, dlatego wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby wskazanie ile osób nie udzieliło odpowiedzi na poszczególne pytania (jeśli taka jest przyczyna wspomnianych nieścisłości). W dalszej części rozdziału przedstawiono wskaźniki ogólne zmiennych psychologicznych, opis wyników wyszczególnionych zmiennych, statystyki w próbie badawczej, statystyki w podzbiorach, korelacje, dzięki ustaleniu których zweryfikowano hipotezy badawcze oraz mediacje między zmiennymi. Stwierdzono (jedynie) istnienie dodatniej korelacji między: płcią badanych a uzyskanym przez nich ogólnym poziomem prężności psychicznej (wyższy wśród mężczyzn), płcią badanych a poziomem ich relacji rodzinnych będących jedną z subkategorii prężności psychicznej (wyższy wśród kobiet) i liczbą nauczanych przez badanych przedmiotów a poziomem ich prężności psychicznej w kontekście subkategorii kompetencji osobistych i społecznych. Dodatkowo odnotowano także ujemną korelację między poziomem prężności psychicznej badanych (zarówno w ramach wskaźnika ogólnego, jak i obszarów/subskal kompetencji osobistych, społecznych i relacji rodzinnych) a wskaźnikiem unikania przez nich doświadczenia. Cały rozdział jest trudny w lekturze, ponieważ napisany jest bardzo hermetycznym, statystycznym językiem („w przypadku rocznej liczby szkoleń rozkład jest prawoskośny i silnie leptokurtyczny”, „...w przypadku prężności psychicznej można zauważyć podwyższony wskaźnik kurtozy o znaku dodatnim”, itp.). Może to wynikać ze skrupulatności Badaczki i związanej z nią chęci jak najdokładniejszego opisanie wszystkich zastosowanych procedur statystycznych, ale jednocześnie sprawia, że trudno jest uchwycić sens i efekt przeprowadzonych analiz, tym bardziej, że charakterystyka uzyskanych danych pozbawiona jest bezpośrednich interpretacji. Wydaje się zatem, że lepszym rozwiązaniem w tym przypadku byłoby wyodrębnienie podrozdziałów zgodnych z kolejnymi pytaniami badawczymi i opisywanie w nich odpowiednich fragmentów wyników badań z uzupełnieniem ich adekwatnymi interpretacjami.

Rozdział siódmy obejmuje 25-stronicową dyskusję wyników badań własnych i wnioski. W pierwszym podrozdziale podsumowano wyniki badań własnych odnosząc je do przyjętego modelu badawczego, zestawiono uzyskane dane z badaniami w przedmiotowych obszarach przeprowadzonymi przez innych autorów, wskazując na istniejące podobieństwa i różnice, dokonano też częściowej interpretacji rezultatów tak poprowadzonej analizy. W toku przeprowadzonych badań własnych, w ramach testowania przyjętego modelu badań ustalono, że zmienna niezależna, jaką była satysfakcja z pracy nie koreluje w istotny sposób z żadną wyszczególnioną zmienną niezależną. Odrzucono też pośredniczącą rolę prężności psychicznej i elastyczności psychologicznej ze względu na niestwierdzenie związków, w których mogłyby one mediować. Ten fragment dysertacji jest wartościowy i ciekawy poznawczo, pozwala bowiem bardziej syntetycznie spojrzeć na zrealizowane badania. Pewien niedosyt budzi jednak brak wyczerpującego i bardziej pogłębionego wyjaśnienia tego, jak Autorka interpretuje rozbieżności pojawiające się pomiędzy dotychczas prowadzonymi badaniami a wynikami badań własnych (zwłaszcza w kontekście zależności między prężnością psychiczną i elastycznością psychologiczną a satysfakcją z pracy, której nie stwierdzono w badaniach własnych, a występowała w innych badaniach opisywanych w literaturze przedmiotu).

Treści omawiane w dalszej części podrozdziału są szczególnie wartościowe z punktu widzenia wkładu w rozwój dyscypliny, ponieważ koncentrują się na znaczeniu uzyskanych wyników dla obszarów nauki i praktyki. Wskazano tu na potencjalne kierunki dalszych badań, które mogłyby uwzględniać przeciętny wiek i płeć nauczycieli, ich staż pracy, gotowość do doskonalenia zawodowego, przyczyny satysfakcji z pracy oraz rolę elastyczności psychologicznej w realizacji pracy nauczycielskiej. Wśród rekomendacji dla praktyki wymieniono adekwatną do istniejących potrzeb (związanych m.in. z przeciętnym wiekiem i płcią) organizację systemu wspierania, awansu zawodowego oraz szkolenia/doskonalenia nauczycieli (uwzględniającego m.in. treningi akceptacji i zaangażowania (ACT), budowania zasobów, a także środowiskowych mechanizmów prężności). Zwrócono przy tym uwagę na kwestie systemowe, związane z potrzebą takiej organizacji pracy szkoły, która bardziej sprzyjałaby niezależności nauczycieli i możliwości realizacji pracy z ograniczoną ingerencją z zewnątrz.

Drugi, a zarazem ostatni podrozdział rozdziału siódmego poświęcony jest ograniczeniom przeprowadzonych badań. Najważniejsze z nich, wymienione przez Autorkę i wykazane jednocześnie w niniejszej recenzji, to niewielka próba badawcza, pochodząca jedynie z jednej gminy w Polsce, uniemożliwiająca uogólnienie wyników i odniesienie ich do całej populacji nauczycieli w Polsce. Zastosowany dobór próby sprawił dodatkowo, że w grupie

respondentów pojawiła się silna nadreprezentacja kobiet, co rzutuje na rzetelność otrzymanych wyników, mimo, że jest zbieżne ze statystykami dotyczącymi całej grupy zawodowej nauczycieli w Polsce.

Dysertację zamyka syntetyczne zakończenie. Przypomniano w nim skrótowo uzasadnienie wyboru tematu, wskazano także ponownie na znaczenie prężności psychicznej i elastyczności psychologicznej dla obszaru edukacji.

Konkluzja końcowa

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska stanowi w mojej ocenie oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, wnosząc ważny wkład w rozwój badań nad prężnością psychiczną, elastycznością psychologiczną oraz satysfakcją zawodową nauczycieli. Przeprowadzone analizy badawcze, mimo pewnych ograniczeń, mogą stanowić fundament do dalszych eksploracji dotyczących poszukiwania skutecznych strategii wspierania dobrostanu psychicznego nauczycieli oraz rozwijania adekwatnych do istniejących potrzeb programów doskonalenia zawodowego. Jednym z ważniejszych walorów pracy jest też zwrócenie uwagi na potrzebę systemowego wsparcia nauczycieli w rozwoju ich umiejętności radzenia sobie z trudnościami zawodowymi oraz budowania odporności psychicznej. Praktyczne implikacje badań mogą mieć kluczowe znaczenie dla tworzenia polityk oświatowych, które sprzyjają podnoszeniu jakości pracy nauczycieli i, co za tym idzie, efektywności całego systemu edukacji. Chcę w tym miejscu zaznaczyć, że wszelkie przedstawione w recenzji uwagi i sugestie mają w założeniu stanowić pole do dyskusji i zostały sformułowane z myślą o ukierunkowaniu dalszych potencjalnych działań badawczych.

Tym samym stwierdzam, że przygotowana przez Panią Mgr Weronikę Klon rozprawa pt. *Poziom prężności psychicznej i elastyczności psychologicznej, a wysokość poczucia satysfakcji z pracy nauczycielek i nauczycieli szkół podstawowych*, spełnia wymagania określone w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku (art. 187). Opowiadam się zatem za przyjęciem dysertacji i dopuszczeniem Kandydatki do kolejnych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora.

Katarzyna Barmach - Kłówna